

Розділ 4

Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність

Сучасні проблеми кримінального права в Україні та шляхи їх подолання

В.Н. Боровенко
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри кримінально-правових дисциплін,
ВНЗ «Університет економіки й права «КРОК»

У статті йдеться про сучасний стан законодавства України та окремі проблеми кримінального права. Автор наголошує на цих проблемах і пропонує шляхи їх подолання.

В статті речь идет о современном состоянии законодательства Украины и отдельных проблемах уголовного права. Автор обращает внимание на эти проблемы и предлагает пути их решения.

The article is about the current state of legislation of Ukraine and some problems of criminal law. The author stresses these issues and proposes ways to overcome them.

Ключові слова: кримінальне право, теоретична модель Кримінального кодексу України, неоподатковуваний мінімум доходів громадян, мінімальний розмір погодинної оплати праці, штрафні санкції, заходи кримінально-правової безпеки, Чезаре Беккарія.

Постановка проблеми

У сучасних умовах кримінальне право має стати особливим інструментом соціального розвитку та охорони найважливіших людських цінностей. Але, з урахуванням нових політико-економічних реалій, воно не повною мірою відповідає потребам суспільного розвитку, тому можна го-

ворити про його хронічне відставання від потреб часу, інтересів особи, суспільства та сучасної держави. Сталося так, що всі соціально-економічні зміни, які суттєво перебудували сучасний політичний та суспільний розвиток пострадянських держав, не торкнулися кримінального права.

Докорінні зміни, що відбулося за

останні 20 років, непокоять юристів, окремих політиків, але найголовніше – кожного свідомого та не байдужого до подібних соціальних потрясінь громадянина. Чесний і законслухняний трудівник залишається незахищеним від свавілля правоохоронців, роботодавця, а подекуди влади й самої держави. Тому юристи все частіше говорять про системну кризу як усєї системи права, так і кримінального права, не лише на пострадянському просторі, а й у країнах Західної Європи та світу.

На сьогодні є певна група вчених, котрі порушують питання про скасування кримінального права взагалі, оскільки воно не виконує своєї головної функції – охоронної. Саме тому кримінальне право, як і будь-яка інша галузь права, у першу чергу повинно бути зорієнтованим на соціальні реалії, об'єктивно і чесно відображати суспільну свідомість, а також найголовніші потреби громадянського суспільства.

Виклад основного матеріалу дослідження

Відомо, що кримінальне право є найбільш складною комплексною галуззю права, що містить людські емоції, переживання, жалі та інші найпотаємніші почуття. Воно ввібрало в себе традиції та звичаї народу, історичний досвід нормотворення, усі позитивні й негативні риси як національного законодавства, так і законодавства інших держав, а також окремі норми міжнародного права. Усе це створює низку проблем: законотворчістю займаються не юристи, часто перебуваючи під впливом певних суб'єктивних факторів; незбалансованість галузей та окремих норм права спричиняють суттєві протиріччя, колізії, а подекуди й конфлікти в системі права; кримінальне право може виступати знаряддям примусу тоталітарних режимів, гальмуючи прогресивний суспільний розвиток; легітимізація влади закріплює за державою монополію на необмежене насильство, воно стає регресивним інструментом у руках можновладців; державні органи не повною мірою виконують свої функції в правоохоронній сфері та, як наслі-

док, людина почувається беззахисною, а публічна державна влада в рамках делегованого законодавства не здатна забезпечити належну суспільну та громадську безпеку, соціальний мир, спокій і справедливість. Усе це спричиняє виправдану тривогу та справедливе занепокоєння суспільства. Що ж робити?

По-перше, необхідно звернутися до історичного досвіду попередніх поколінь, оскільки ми перебуваємо в історично-економічній ситуації, яку європейські держави пережили ще 200-300 років тому. У зв'язку з цим, корисно звернутися до гуманістичних ідей відомого правознавця, соціолога, історика та просвітителя Чезаре Беккарія, що не втратили своєї актуальності й у наші дні. Згадаймо деякі з них:

- Суспільство протягом багатьох років прагне до зменшення злочинності й у першу чергу зведення її до мінімуму за найбільш тяжкі злочини. Тому ефективність заходів, що запобігають цьому, має бути тим вищою, чим небезпечнішим є злочин для суспільного блага й чим сильнішими є мотиви, що спонукали до його здійснення [1, с. 83].

- Крадіжки, що вчинені без застосування насильства, повинні каратися штрафом, виходячи з правила: хто хоче збагачуватися за рахунок інших, повинен віддати частину свого..., а якщо в нього цього немає, внаслідок убогості й розпачу, найбільш доцільним покаранням за крадіжку для такої особи був би єдиний вид позбавлення волі... з передачею його самого і його мускульної сили в розпорядження суспільства... для виконання неprestижних громадських робіт [1, с. 146 - 147].

- Необхідно враховувати той факт, що вбивства й крадіжки, скоєні не тільки простолюдинами, а й особами вищих станів, а також самою владою, особливо небезпечні для суспільства, оскільки вони мають значно більшу силу впливу й зазіхають на більше коло людей. І якщо такий злочин, скоєний представниками більш високого соціального стану або владою, залишається безкарним, то це вбиває в підданих щире почуття

справедливості й почуття провини. Їх підмінює право сильного, що є однаково небезпечним як для тих, хто таке право застосовує, так і для тих, хто від нього страждає [1, с. 94 - 95].

- Що ж ми повинні думати про уряд, у якого немає інших засобів, щоб утримати своїх людей у країні, які пов'язані з нею природно першими враженнями дитинства, крім страху? Найбільш дієвими засобами, здатними втримати своїх громадян вдома, є підвищення добробуту кожного з них..., щоб загальне благополуччя в порівнянні з іншими державами було вищим, ніж будь-де... [1, с. 199].

- Унаслідок недостатнього розвитку промисловості зростає бідність, яка на пряму залежить від багатства. Розкіш у такій ситуації сприяє деспотизму тому, що високі посади, почесні, відзнаки, підлеглість тощо все більше віддаляють можновладців від слабких... [1, с. 200].

- Безпека і свобода, обмежена законом, становить основу добробуту [1, с. 201].

Крім того, світова історія знає приклади, коли провідні юристи намагалися врятувати людство від глобальної кризи, пов'язаної з перерозподілом сфер впливу та капіталів на початку ХХ ст., розробили правила ведення війни (Гаазькі конвенції) та докладали зусиль щодо створення Міжнародного кримінального кодексу. Але їх благородні плани все ж були марними через світову війну (1914). Однак, ці зусилля знайшли своє відображення в Міжнародному кримінальному кодексі ФРН [2].

По-друге, сучасна трансформація соціально-економічних відносин і суспільної свідомості вимагають від науковців невідкладного розроблення Теоретичної моделі Кримінального кодексу України, у якій, виходячи з реалій розвитку особи, суспільства та держави, необхідно визначити його внутрішню структуру, закріпити належні інституції, систему норм і їх об'єктивний характер, в інтересах кожної окремо взятої людини, суспільства та держави в цілому. У процесі її розроблення

треба виходити з того, що на сьогодні з'явилися нові суспільні аспекти: приватна власність у різних її проявах; зростання деполаризації суспільства й капіталів, що спричиняє нові, не відомі раніше суспільству протиріччя та конфлікти; непрестижність праці в багатьох неформальних об'єднаннях; тінізація та корумпованість економіки, тероризм і багато інших негативних явищ, що вже не узгоджуються з чинною системою права.

Для подолання таких проявів у процесі розроблення законопроектів необхідно більш широко залучати інституції громадянського суспільства та юридичну науку: ефективніше реагувати на суспільну думку в різних соціокультурних структурах, проводити комплексні фундаментальні дослідження оперативно-розшукової діяльності, слідчої та судової практики, діяльності правозастосовних органів і виправних установ. Правоохоронна діяльність повинна бути підконтрольною громадянському суспільству та повною мірою відповідати його потребам. Жоден злочинний прояв будь-кого не повинен залишатися поза увагою закону. Суспільство не має розраховуватися своїм благополуччям за приватні інтереси, а інколи й за непрофесійні дії не зовсім чесних осіб.

По-третє, необхідно створити компенсаційну систему правового регулювання, за якої вчиняти злочини та будь-які правопорушення особі було б не вигідно. Зокрема, штрафні санкції мають набагато перевищувати заподіяну шкоду. Насамперед, усі економічні, господарські та корисливі злочини можна було б перевести в цивільно-правові делікти, і лише за особливих обставин, з огляду на їх підвищений ступінь і характер суспільної небезпечності, повторність, особистості злочинця тощо, із урахуванням обставин, що істотно обтяжують відповідальність, порушувати питання про притягнення винуватої особи до кримінальної відповідальності.

Наприклад, чи матиме користь людина, якій не виплатили зарплату, сти-

пендію, пенсію й т. п., від того, що роботодавця притягнуть до кримінальної відповідальності (ст. 175 КК України), а зароблене їй все одно не повернуть? Більше того, такий керівник, перебуваючи в місцях позбавлення волі, втрапить зв'язок із виробництвом (підприємство може припинити діяльність), свої професійні якості, не зможе компенсувати несплати, не сплачуватиме податки тощо. Перебуваючи на свободі, він матиме змогу докладати зусилля для погашення заборгованості, сплачувати податки та інші обов'язкові платежі до державного бюджету [3, ст. 175] і повністю компенсувати заподіяну шкоду. А тому, особа, яка давала дозволи, санкції чи узгодження, а також гарантії вкладникам, інвесторам тощо – повинна нести солідарну відповідальність за неналежне виконання державно-владних повноважень та своїх безпосередніх службових обов'язків.

У подібних ситуаціях держава має бути зобов'язана компенсувати потерпілій стороні будь-який матеріальний збиток через правопорушення, а знайшовши правопорушника, з урахуванням обставин справи, у судовому порядку застосовувати певні компенсаційні санкції. Це стимулюватиме правоохоронців більш наполегливо та сумлінно працювати в інтересах платників податків. Зокрема, усім відомо, що досить непрості ситуації мають місце в банківській системі, пенсійному фонді, кредитних спілках, трастах, подібних до «Еліта-Центру», коли люди лишаються незахищеними перед діями шахраїв... У такій ситуації законослухняному громадянину байдуже, як працює державний механізм: він найняв державу (чиновника) з метою ефективного захисту своїх законних прав та інтересів.

Держава, яка спроможна забезпечити громадянину безпечні умови життєдіяльності, може розраховувати на підтримку своїх громадян.

По-четверте, діючі штрафні санкції значною мірою відстають від реалій сьогодення. Наприклад, проблема, що дискутується з 2001 року – ухиляння від сплати податків, зборів, інших

обов'язкових платежів [3, ст. 212]. Згідно з ч. 1 цієї норми до кримінальної відповідальності може бути притягнута особа, яка не внесла до цільових фондів кошти у значних розмірах (17 грн. – неоподатковуваний мінімум доходів громадян помножити на 1000 разів = 17 000 грн.), але штраф – від трьохсот (5100 грн.) до п'ятисот (8500 грн.) неоподатковуваних мінімумів доходів громадян – є у два-три рази меншим від несплаченої суми. Тому виникає цілком справедливе запитання: чи варто взагалі платити податки?

Більше того, якщо злочин вчинено в особливо великому розмірі (17 грн. помножити на 5 000 разів = 85 000 грн., близько 10 000 дол. США) – санкція передбачає від п'яти до десяти років позбавлення волі (ч. 3 ст. 212 КК України). Тобто за (10 000 дол. : 10 років = 1000 дол.) 1000 дол. на рік, або майже за 100 дол. на місяць людина перебуватиме в місцях позбавлення волі. Чи відповідає таке надміру жорстке покарання тяжкості вчиненого злочину? До того ж, особа, перебуваючи в місцях позбавлення волі, не лише не сплачуватиме податків, а житиме за їх рахунок (у 2011 році в Державному бюджеті України на утримання одного засудженого передбачено 13 000 грн./рік.) [4], які платять законослухняні громадяни (чимало з них на свободі живуть на меншу суму!).

Уже давно назріла необхідність скасування неоподаткованого мінімуму доходів громадян, оскільки він не відповідає фінансовим та економічним реаліям сьогодення, п'ятикратна інфляція фактично знищила 17 грн. як реальність, оскільки на час запровадження такого поняття ця сума дорівнювала 10 дол. США. Натомість вбачається за необхідне ввести фінансово обґрунтоване та економічно підтвержене поняття «погодинної оплати (м.б. некваліфікованої) праці». За цим коефіцієнтом можна було б обчислювати працю людини та міру її вартості, визначати неоподатковуваний мінімум доходів громадян, що має відповідати мінімальній заробітній платні, пенсії та прожитковому мінімуму. Саме тому цілком при-

родним є визначення розміру штрафних санкцій за відповідні правопорушення та кратність фінансових компенсаторів заподіяного збитку за встановленими законодавством величинами погодинної оплати праці.

Більше того, штрафні санкції в адміністративному праві у жодному разі не повинні перевищувати за розміром кримінально-правових, навіть з огляду на благородні наміри боротьби з дорожньо-транспортними правопорушеннями, корупцією тощо. Наприклад, в адміністративному праві розмір штрафів повинен коливатися в межах від 0 до 200 год (скажімо, мінімальних розмірів погодинної оплати праці) або певних розмірів (прожиткових мінімумів чи неоподатковуваних мінімумів доходів громадян), а в кримінальному кодексі – від 200 і вище. Це дало б змогу зняти нинішню диспропорцію в розмірах штрафів в адміністративному та кримінальному праві.

Убачається, що всі злочини економічної спрямованості необхідно перевести в цивільно-правові делікти зі значним (багатократним) відшкодуванням заподіяних збитків. Користуючись цивільно-правовими нормами, можна порушувати питання про застосування сплати боргу на виплат, через позику в банківській установі, із застосуванням підвищених відсотків за кредит платежів тощо, і, лише як крайній захід, у випадках свідомого та неодноразового ухилення від виконання цивільно-правових зобов'язань – питання про кримінальну відповідальність.

Сьогодення вимагає невідкладного запровадження узгоджених із суспільством об'єктивних науково обґрунтованих критеріїв оцінки ефективності розроблення та прийняття законодавства. Суспільство повинно знати, чиї інтереси закріплені в кримінально-правовій та інших галузях права, які вигоди люди матимуть із законотворчої поведінки, які гарантії захисту інтересів кожної окремо взятої особи містяться в законодавстві.

При цьому не зайве ще раз наголосити, що право належить усьому суспіль-

ству, а народ є єдиним його джерелом [5, ст. 5].

По-п'яте, реалізуючи довгострокову правову політику, держава повинна законодавчо жорстко обмежити особисті корисливі інтереси чиновників, працівників судів і правоохоронних органів, рішуче боротися з корупцією шляхом посилення репресій, аж до довічної заборони правопорушникові «на професію» в особливо важливих державних сферах (докладніше – [6, с. 209 - 215]).

По-шосте, виходячи з реалій ринкової економіки, необхідно знизити репресивність і більш широко диференціювати покарання. Приміром, запровадити, апробовані у світі заходи кримінально-правової безпеки: арештні будинки й домашній арешт, електронний моніторинг і «браслети», суспільні роботи й багатократна компенсація заподіяної шкоди, довічний нагляд, різноманітні пробації, примусова медична «допомога» (для гвалтівників – кастрація або її загроза), безстрокова заборона «на професію», довічне позбавлення водійських прав тощо. Необхідно більш ефективно використовувати роботи на благо суспільства, розширити компенсаційні методи відшкодування збитків і штрафні санкції. Наприклад, засуджений повинен заробляти на своє життєзабезпечення або сплачувати за перебування в місцях позбавлення волі. З метою покращення особистих умов тримання та ін., засуджений повинен сам фінансувати свій комфорт, сплачувати за комунальні послуги, податки тощо. Залежно від цього необхідно запровадити нову систему виправних установ: загального й поліпшеного комфорту, кваліфікованої та некваліфікованої праці. Подібними заходами, на думку автора, можна було б певною мірою покращити в багатьох випадках нелюдські умови тримання засуджених осіб, тим самим проголошуючи: «Скоювати злочини не вигідно!»

Саме тому не можна погодитися з дослідниками та авторами законопроектів, які наполягають на посиленні кримінально-правових репресій, розширенні повноважень силових струк-

тур, суттєвому збільшенні їхнього фінансування тощо. Необхідно керуватися тим, що силовики та державні службовці мають забезпечувати безпеку людей на належному рівні, бути повністю підпорядкованими та підконтрольними громадянському суспільству, і без згоди останнього жодних «посилень» за відсутності суттєвого покращення роботи не повинно бути.

Висновки

Пропонуючи вищезазначене, автор виходить із того, що зміст кримінального права відображає ступінь зрілості й цивілізованості суспільства, його культурно-національний характер, ступінь громадської злагоди й миру, глибину суспільної свідомості, суспільне розуміння добра й зла, чесного й безчесного, тобто є прямим відображенням суспільної моралі. Не сформу-

вавши її, жодні репресії й «посилення», навіть ідеальний кримінальний кодекс, не допоможуть здолати людські вади. Для зниження рівня злочинності в першу чергу необхідно вирішити проблему духовності, забезпечити громадян постійною роботою, частково зайнятістю, гідною заробітною платнею тощо. А це, як відомо, завдання не одного дня.

На завершення хотілося б згадати слова великого болонського просвітителя, що тільки в міру того, як нація стає все більш освіченою, чесність і взаємна довіра стають необхідними атрибутами правильної політики будь-якої держави [1, с. 213], а ціль будь-якого хорошого законодавства, що, по суті, є мистецтвом вести людей до найвищого щастя або до, можливо, меншого нещастя, якщо міркувати з огляду добра та зла в нашому житті [1, с. 230].

Список використаних джерел

1. Беккариа Ч. О преступлениях и наказаниях / сост. и предисл. В.С. Овчинского. — М.: ИНФРА-М, 2004. — 184 с.
2. Ein Service des Bundesministeriums der Justiz in Zusammenarbeit mit der juris GmbH -www.juris.de
3. Кримінальний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. — 2001. — №25 — 26. — Ст. 131.
4. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2011, №7-8. — С.52.
5. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — №30. — Ст. 141.
6. Боровенко В.Н. Коррупция — следствие неэффективной уголовно-правовой политики // Проблемы уголовной политики, экологии и права: сб. материалов международной научно-практической конференции 24–25 мая 2010 г.: БИЭПП-БИИЯМС, СПб, 2010. — С. 209-215.